

2.6 Комплексна природа міжкультурної комунікації

У ХХІ столітті міжнародні відносини вийшли на якісно інший рівень, через епідемію та військовий конфлікт багато людей змінили звичний спосіб життя. Вимушена зміна місця проживання, розширення мережевої комунікації та перехід багатьох галузей до роботи онлайн, сприяло тому, що різні народи усвідомили себе, як частину світового простору і маклуенівський термін «глобальне село» як ніколи, на нашу думку, набуває актуальності і обумовлює необхідність досягнення максимального взаєморозуміння між представниками різних культур. Усе вище зазначене надало особливої значущості питанням міжкультурної комунікації і спричинило підвищену зацікавленість у вивченні теорії кросс-культурної комунікації.

Міжкультурна комунікація є не тільки складним і багатоаспектним явищем, але й процесом, що має певні властивості, закономірності, і, навіть, протиріччя, саме завдяки цьому вона викликає підвищену зацікавленість і стає предметом комплексних наукових досліджень. Міжкультурна комунікація не з'явилася несподівано і не є феноменом саме нашого часу, вона існувала з найдавніших часів, мала певні етикетні норми і правила, але, на нашу думку, саме у ХХІ столітті відбулося усвідомлення її необхідності і значущості не тільки для вузького кола, професійно зв'язаного з представниками інших держав, але й для широкого загала. Втрата елітарності цього явища, розширення його меж, обумовило необхідність її теоретико-методологічного і вивчення, розроблення дефініцій та курсів, що надають можливість усвідомити і практично застосовувати засади міжкультурної комунікації у повсякденному житті. Саме з кінця ХХ століття світова спільнота усвідомлює, що засоби життєдіяльності людини не можуть оцінюватися виключно з точки зору однієї культури. Сучасні глобалізаційні процеси призвели не тільки до пришвидшення комунікації між людьми, які є носіями різних культур, але й продемонстрували необхідність

вирішення соціокультурних проблем, що виникають у процесі співпраці та співіснування людей з різними культурними і ментальними особливостями.

Поняття «крос-культурний» утворено від англійського слова «cross» – «перетинати, переходити» і «culture», значення якого зрозуміло і без перекладу. Таким чином, дослівно цей термін можна перекласти як «перетин культур». Відповідно, крос-культурна комунікація – це комунікація на перетині різних культур. Сьогодні ми розуміємо крос-культурну комунікацію у сенсі міжособистісної комунікації у спеціальному контексті, коли один учасник виявляє власну культурну відмінність від іншого. У свою чергу, викликом сьогодення є формування крос-культурної компетенції, що визначається можливістю і якістю здійснення комунікації процесу взаємодії у крос-культурному дискурсі.

Поняття кросс-культурна комунікація увійшло у науковий обіг завдяки роботі Е. Холла та Д. Трагера «Культура як комунікація: модель і аналіз». У книзі автори розглядають кросс-культурну комунікацію як особливу галузь людських стосунків. Продовжуючи дослідження цього питання Е. Холл у дослідженні «Німа мова» поглиблює думку про взаємозв'язок культури і комунікації. Усвідомлення значущості цієї проблеми обумовлює її вихід з вузькоспеціалізованої наукової сфери гуманітарних досліджень до стадії популяризації й виходу до рівня спеціальної освітньої дисципліни, що підтверджується появою нових досліджень. Подальша розробка засад теорії міжкультурної комунікації була здійснена у книзі Дж. Кондона та Й. Фаті «Уведення до міжкультурної комунікації».

Розвиток теорії міжкультурної комунікації на сучасному етапі тісно пов'язаний з роботами Б. Томаліна, в яких він виділяє три обов'язкові компоненти, які необхідно знати, щоб зрозуміти культуру іншої країни, а саме: основна інформація про країну, життєві принципи та цінності, поведінка мешканців.

Також запропоновано п'ять основних етапів для налагодження вдалих взаємовідносин із представниками інших культур, які отримали умовну назву «П'ять К»:

- 1) Культурні знання (проінформованість про повсякденне життя країни);
- 2) Культурна поведінка (власне поведінка, що є притаманна данній культурі);
- 3) Культурні цінності та життєві принципи;
- 4) Культурні переваги;
- 5) Культурна адаптація (адаптування до нової культури).

Тільки при засвоєнні усього комплексу з «п'яти К» буде можлива впевнена й адекватна комунікація з представниками інших культур.

У іншій своїй монографії Б. Томалін наголошує на міждисциплінарному характері нової наукової дисципліни, яка формується на перетині антропології, лінгвістики, філософії та психології: “Cross-cultural communication is a multifaceted subject which has elements from a number of disciplines: anthropology; linguistics; philosophy; philology” [299].

Визначаючи міжкультурну комунікацію як «засіб через який люди різних культур мають справу одне з одним як на відстані, так і при безпосередньому контакті» («the way people from different cultures communicate when they deal with each other either at a distance or face to face»), Б. Томалін й Б. Херн визначили об'єм і зміст міжкультурної комунікації як мовленнєве спілкування, що базується на розмовній та писемній мові, мові тіла та мовленнєвого етикету («Communication can involve spoken and written language, body language and the language of etiquette and protocol») [299].

На нашу думку, саме у 90-х роках XX століття фокус уваги суспільства сконцентрувався на питанні міжкультурної взаємодії, набуло популярності поняття «діалог культур», що було спричинено спрощенням встановлення міжнародних контактів для різноманітних верств населення, що, у свою чергу, обумовило необхідність вивчення і розуміння особливостей культури інших

народів. На думку С. Хантінгтона: «Розвиток таких здібностей невід’ємний від засвоєння «чужої» культури, адже здатність одного народу засвоювати досягнення іншого – один з головних показників життєздатності його культури, найочевидніший індикатор прогресу культури»[300].

Демонструючи прикладне значення крос-культурної комунікації Д. Уоренн і Д. Фассетт запропонували приклади практичного використання навичок міжкультурної комунікації, що сприяють формуванню міжкультурних компетентностей особистості. Дослідники виокремлюють три основні аспекти цього процесу, а саме: формування фундаменту базових принципів теорії крос-культурної комунікації; принцип наступності; розбір моделей, стратегій і прикладів вирішення конкретних комунікативних ситуацій. Автори розглядають комунікацію передусім як діалог, що дає змогу впливати на співрозмовника, що обумовило введення ними такої дефініції як «комунікативне навчання». Саме такий підхід сприятиме формуванню правильного конструювання студентом монологічного та діалогічного мовлення, що сприятиме вирішенню певних комунікативних завдань сучасного етапу.

Крос-культурна комунікація стає предметом для вивчення у різних галузях науки, а саме: лінгвістиці, культурології, соціології, психології, історії та інших. На нашу думку, при вивченні цього феномену також слід враховувати, що в лінгвістиці поняття «крос-культурна комунікація» тісно пов’язане з поняттям «міжмовної комунікації», адже суттєвим пластом для вивчення мовознавцями є навчання іноземній мові. Вивчаючи іноземну мову ми занурюємося у культуру країни, мову якої вивчаємо, читаємо автентичні книжки та періодику, тим самим долучаючись до наукової й громадської думки цієї країни. Культурологія, соціологія, історія ті інші дисципліни гуманітарного циклу більше уваги приділяють отриманню знань про суспільно-політичні та соціокультурні особливості взаємодії між людьми різних етносів.

Вивчення особливостей комунікативної поведінки у різних соціальних сферах стає одним з пріоритетних напрямів дослідження у суміжних гуманітарних дисциплінах. У цілому, ставлення суспільних наук до

міжкультурної комунікації передбачає дослідження процесів під час яких групи та індивіди структурують власні уявлення, очікування й будують власну поведінку, враховуючи специфіку оточуючого середовища та його ставлення до тих чи інших моделей поведінки. Взагалі, можна сказати, що культура стосується нас тільки тоді коли ми спілкуємося з іншими людьми, доки ми є усамітненими, доти культура нас не торкається, але, живучі у суспільстві, не можна не рахуватися із сталими нормами та правилами поведінки, уявленнями про погане та добре, про легальне та нелегальне.

Здебільшого у практичному аспекті крос-культурна компетентність пов'язана з розумінням ефективності комунікації, яка у даному випадку залежить від розуміння культурних особливостей представників різних країн, етносів і народів. Ефективність комунікації – складне й багатогранне поняття, у якому при оцінці результату, отриманого у результаті комунікативної діяльності, повинні враховуватися його численні складові, а також, ступінь розуміння, що було досягнуто у крос-культурних контактах. Критеріями ефективної комунікації є достовірність, об'єктивність, своєчасність, адресність, доступність, наявність зворотного зв'язку. За наявності міжкультурних контактів останні три критерії пов'язані з їхнім здійсненням у крос-культурному полі.

Взаємодіючи з іншими людьми, ми починаємо замислюватися, яким чином треба побудувати нашу комунікацію, щоб реципієнт якнайточніше зрозумів зміст нашого висловлювання. Виходячи із усього вищезгаданого, можна сказати, що питання міжкультурної комунікації, ламає кордони суто наукового світу і стає необхідною складовою повсякденного життя пересічної людини, що свідчить про практичну необхідність, значущість та нагальність розуміння і вивчення цієї проблеми.

Розмірковуючи про комунікацію, найпершим, що спадає на думку, є традиційна, так звана, лінійна комунікація, тобто відправлення повідомлень іншій людині. Відправник, відправляючи повідомлення, кодує його відповідно до каналу передавання, таким своєрідним кодом є мова, але, для того щоб реципієнт сприйняв і належним чином зрозумів інформацію він повинен бути не

тільки на одному каналі з адресантом, але й розуміти код, тобто, у нашому випадку, володіти мовою. Головним завданням і метою будь-якої комунікації є точність та адекватність передавання інформації з одного боку, та здатність отримання, засвоєння та інтерпретування інформації – з іншого. Таким чином, процес міжкультурної комунікації не можливий без урахування необхідності взаєморозуміння, що базується на здатності досягнення достатнього рівня розуміння інформації з обох боків. Суттєву роль тут відіграють відтінки змісту, які мають окремі повідомлення під час обміну інформаційними юнітами, і намагання сторін комунікації охопити найбільш значущі й важливі з цих відтінків, що відповідають комунікативній ситуації.

При комунікації між кількома особами реципієнт повинен відправити певну інформацію у зворотньому боці, продемонструвавши, що отримав повідомлення. Такий зворотній зв'язок, *feedback*, на нашу думку є найважливішим елементом спілкування, оскільки, тільки отримавши підтвердження, що перше повідомлення отримане, ми можемо відправляти наступне. Власне відгук може мати будь-яку форму, або якесь окреме повідомлення, жест, або нічого – все це є частиною комунікації і має певний сенс.

До групи, так званих, нелінійних, змістових моделей належать діалогічні, транзактні, семіологічні, польові, інтерактивні, психологічні, філософські та інші моделі комунікації. Деякі з моделей цієї групи зацентровують увагу на тому, що поширення повідомлень виконує ритуальну функцію, відтворюючи цінності, лад, довіру через осмислення досвіду, який ми розділюємо, таким чином, відбувається збереження суспільства у часі.

С. Холл, наприклад, бачить проблему традиційної комунікації у тому, що процеси кодування й декодування мають суттєві відмінності: коли, наприклад реципієнт сприймає й інтерпретує певний жест, то може вкладати в нього власний зміст, який може не співпадати з тим, що мав на увазі адресант.

Думка відомого філолога М.М. Бахтіна стосовно діалогічної моделі спілкування вельми важливі для розуміння процесу комунікації. Він вважав, що необхідною ознакою будь-якого висловлювання є його зверненість, тобто без

того хто слухає немає того, хто говорить, адже говорять завжди комусь. Будь-яке висловлювання набуває змісту тільки у контексті, у певний час і й певному місці. Саме Бахтін увів до наукового дискурсу концепцію «хронотопа», що пов'язує час і простір у нерозривний взаємозв'язок і демонструє, що саме певний хронотоп несе відповідне інформаційне навантаження, яке буде змінюватися із змінюванням будь-якого компонента цього комплексу. Автор комуніціює з респондентом через текст, а згідно уявлень французького семіолога Р. Барта сам текст комуніціює незалежно від автора і кожне нове прочтіння тексту створює нове значення, читач начебто пише власний текст поновій. З цією думкою ученого важко не погодитися, адже ми маємо дуже багато трактувань того самого тексту різними дослідниками, кожен відшукує для себе щось, чого не помітили інші, та накладає власну специфіку сприйняття на канву аналізує мого тексту. Але це властиве не тільки науковому світу, серед пересічних читачів та реципієнтів, сприйняття тексту також суттєво відрізняється, базуючись на освітньому та культурному бекграунді адресата, на оточуючій його ситуації та здатності до рефлексії.

Ю. Лотман критикує лінійну модель, тобто своєрідний переклад тексту «з моєї мови на твою», але, розуміючи усю складність процесу трансферу інформації дослідник висловлює думку, що «акт комунікації слід розглядати не у якості простого переміщення певного повідомлення, що залишається адекватним самому собі, зі свідомості адресанта до свідомості адресата, а у якості перекладу певного тексту з мови мого «я» на мого твого «ти». Тут йдеться не про сухий переклад певного повідомлення, а спроможність довести до розуміння сприймаючого зміст, сутність інформації та здатність реципієнта зрозуміти посил.

Як зазначає Р. Барт, процесуальність оповіді розгортається «заради самого оповідання, а не заради прямої дії на дійсність, тобто, у кінці кінців, поза якоїсь функції, окрім символічної діяльності як такої. Важливішою атрибутивною характеристикою оповіді (наративу) є його самодостатність й самоцінність».

Цікавим, на нашу думку, є порівняння мовної діяльності та спілкування з танцем, запропоноване У. Матураном, якому, на думку дослідника властиві не ієрархія, керування й конкуренція, а взаємне підлаштування дій, співробітництво людей. Він вважає, що людські істоти є біологічно люблячими (такими, що співробітничать) істотами, а мова – це наш біологічний спосіб життя. Обмін думками, словами, вербальний й невербальний контакт між людьми, на думку Матурани, є найголовнішою соціальною потребою людини. Слід зазначити, що вміння вдовольняти цю потребу розвивається у процесі соціалізації, людина вчиться будувати відносини, спілкуватися, контактувати, розпочинати спілкування. Матурана ставить під сумнів лінійну модель комунікації й, власне, сам термін «передавання інформації», вважаючи його лише невдалою метафорою спільної діяльності, у результаті якої виникає схожий відгук: більш або менш близьке взаємне розуміння чогось іншого. Це нагадує слова філософа М. Мамардашвілі: не треба навіть намагатися зрозуміти іншого, це марно, краще разом розуміти щось третє.

Важко чітко виокремити яку саме частину нашого спілкування складають вербальна та невербальна комунікація, вони, так би мовити, супроводжують, співіснують і взаємно доповнюють одна одну, додаючи емоційного забарвлення та нюансуючи дрібні деталі змісту висловлювання.

Вербальні засоби використовуються у більшій частині нашого свідомого спілкування. Незважаючи на сучасні тенденції діджиталізації та все більш широкому застосуванню у спілкуванні сучасних технологій, вербальна комунікація залишається основним каналом передавання повідомлень від одного індивідуума іншому. Перебуваючи за кордоном або спілкуючись з іноземцем, знання місцевої мови надасть можливість зрозуміти одне одного. Розрахунок тільки на навички розшифрування мови міміки та жестів, швидше за все, не призведе до очікуваного результату, тобто до адекватного розуміння повідомлення. У процесі комунікації беруть участь усі наші п'ять відчуттів, ми можемо отримувати інформацію з доволі широкого спектра ресурсів, але все ж таке саме мовлення є найпростішим засобом спілкування у повсякденному житті.

Мовленнєве повідомлення відправляється дуже швидко, майже миттєво, да й відгук надходить практично одразу після відправлення повідомлення, а часто, навіть і під час його відправлення. Вербальна комунікація відображає багато рис нашої особистості, так само як і елементи нашої культури. Уважний слухач зможе одразу дати попередню оцінку тому, хто говорить. Ця оцінка, звісно не є остаточною і не має особливого значення, однак ми усі підсвідомо це робимо. Саме таким чином, під час спілкування, майже спонтанно, ми визначаємо приналежність співрозмовника до певної культури, усвідомлюємо можливість і продуктивність нашої комунікації.

Слід також зазначити, що спілкуємося ми постійно, отримання інформації – це майже безперервний процес, однак, значна частина процесу комунікації відбувається несвідомо. Так, під час вербальної комунікації можуть виникати мимовільні помилки, які пов'язані з утомою або стресом. Разом з цим, незважаючи на певні переваги цього способу спілкування, під час крос-культурної комунікації виникають аспекти, що утруднюють досягнення результатів, які малися на думці, незважаючи на загальне розуміння ситуації з усіх боків комунікації майже завжди й без особливих обставин, що виникають під час такого спілкування. Серед таких обставин слід зазначити: мовний бар'єр, рівень взаємодії (формальний чи неформальний); тривалість спілкування; цілі комунікації. Ці критерії дозволяють скорегувати наміри і можливості сторін комунікаційного процесу, але, також слід враховувати культурно обумовлені семантичні аспекти, котрі чітко окреслюються після подолання мовного бар'єру. Контент спілкування, ціннісна складова процесу обумовлюється культурними особливостями представників міжкультурного комунікаційного дискурсу. Терміни, що добираються для позначення міжнародних реалій і процесів, мають також культурно-географічні кордони, як і ціннісні принципи для кожного окремого народу.

Знання культурного контексту дозволить запобігти цілої низки помилок, що можуть спричинити зниження ефективності крос-культурної комунікації. Цей контекст визначається низкою факторів, що знаходяться поза мовним полем

і притаманні кожній культурі: це цінності установа, релігійна, етнічна, географічна та соціальна складові, демографічні та гендерні характеристики, соціальний статус учасників.

Невербальна ж комунікація містить постави, жести, форми різного роду привітань, різноманітні ритуали. Паравербальна – міміка й рухи тіла людини, дозволена культурою ступінь виявлення емоцій, правила поведінки у певних ситуаціях. На нашу думку, важливо відзначити, що неможливість здійснити вербальну комунікацію надостатньому рівні призведе до ще більш збільшеної потреби у невербальній комунікації. Але під час спілкування без слів також виникають специфічні проблеми адекватного розуміння. Таким чином, міжкультурні відмінності можуть бути проінтерпретовані як різниця вербальних і невербальних кодів у специфічному контексті комунікації. Кожна культура має власну кодову систему, розуміння якої залежить від крос-культурної компетенції комунікантів.

У цілому на сучасному етапі крос-культурна комунікація – це діалектичний процес, у котрому поєднані багато аспектів, котрі органічно збалансовані між інтеграцією і диференціацією; універсалізацією і партикуляризацією; співробітництвом і конфронтацією, до того ж вони не протистоять одне одному на антагоністичних засадах, а знаходяться у відносинах й взаємообумовленості і взаємонеобхідності. Нові напрями розвитку міжкультурної комунікації безумовно повинні бути засновані на історично оптимістичних постулатах, світ стає єдиним, народи світової спільноти усвідомлюють зростаюче загальнокультурне значення досягнення національних культур для усього людства, у сенсі формування загальнолюдського культурного фонду.